

Над морем

Леся Українка

(Оповідання)

Часто, лежачи над самісіньким морем, під навислим каменем, і дивлячись на фаланги хвиль, на ясний горизонт, здавалось мені, що я опинилась у такій країні, де ще не було чи вже нема людей. Мушу признатись, така мрія була мені мила. Мізантропія не в моїй натурі, але часом буває, що хочеться на який час втекти від людей власне для того, щоб не почати ненавидіти їх. Десь я чула вираз, ніби сама природа, самий краєвид, без людей, – то все одно що рамка без картини; але я часами думаю, що се картина – без плями.

Здалека дивлячись, навіть місто, що розсипалось по долині над морем, не здавалось мені ділом людських рук, а просто тільки частиною пейзажу; увечері, коли видко було тільки міські вогні, а будинки ховались у темряву, мені спогадувались казки про чарівну гору, повну червоного золота і дорогих самоцвітів, що відкривалась по слову закляття перед відважним мандрівцем. Справді, гори, що темніли геть навколо затоки, ставали неначе прозорі, немов сотні ясних віконців відчинялись і крізь них ясніло живе золото. На верхів'ї гір палали чабанські вогні далеко-далеко, і часто я не могла зважити, чи то зірка встає з-за гори, чи вартовий вогонь палає.

Море шуміло, дрібні камінці торохтіли, зачеплені хвилею, немов порікували, що їм не дає спокою химерна вода. Чайки цілими зграями літали над водою, жадібно скиглячи, однаково і в погоду і в негоду, вдень і вночі. Завжди поважні кримські садки стояли тихо, – і великої бурі треба, щоб вони зашуміли, як наші діброви. Каміння і скелі над берегом здавались ще більше нерухомими проти вічно живого, вічно рухомого моря, що при кожній хмарці, при кожній зміні небесного світла переміняло свій вид, але ніколи не розбивало гармонії картини.

Тільки тоді, коли з міста долітав різкий, мідяний гук військового оркестру або уривок солдатської пісні з лівадських казарм [Лівадія – резиденція царська біля міста Ялти в Криму] та свист парохода, коли на берег розгнівана хвиля викидала затички, лушпиння, старі черевики і всякі злидні людські, – гармонія раптом розбивалась, мрія про незаселену людьми країну зникала.

Скрізь люди! – казала ображена думка, перелякана стріванням з брудом, злиднями і всею недолею людською, але я гамувала її давніми і новітніми афоризмами, спогадами, картинами з людьми, але без плям. І думка моя гамувалась і мусила навіть зовсім покоритись, коли я, змушена власною безпомічністю, прийшла жити в те саме місто, що здавалось мені здалека частиною пейзажу без людей. Там уже всюди і завжди були люди. Навіть коли я сиділа сама в своїй самотній кімнаті, то чула їх рух за стіною, або над стелею, або під моєю хатою. Були люди, але вкупі з ними і робота і думки, а ті нові думки заглушили давнішу, ворожу до людей думку. Те, що здалека, в перспективі, здавалося прямою, дисгармонією, зблизька не так вражало. Се часто

буває. Коли я була дитиною, мене прикро вражали великі олійні картини на виставах, повні безжалісного реалізму, як, наприклад, картини Репіна; щоб розбити тяжку ілюзію, я підходила зовсім близьенько до картини і тоді – переставала її бачити. Передо мною були просто цятки краски, а крізь них просвічували грубі нитки з полотна, і навіть чудно здавалось, чого вони здалека були мені страшні.

Тепер, коли цятки краски знов злились в далеку картину, мені хочеться покласти сю картину на папір і знов придивитись до неї ближче, бо вона вже занадто опанувала моєю увагою і починає гнітити мене.

Раз я зайшла на одну віллу в гості до знайомої панночки, вона запросила мене до себе на цілий день, отже, я прийшла з шиттям, і ми обидві, я і господиня, сиділи за роботою в саду, на веранді. Я не знала роду-племені своєї знайомої, ледве знала імення – се була літня хвилева знайомість, така, що встановлюється і потім хутко губиться з очей без жалю. Коли б хто подивився на нас двох здалека, то міг би подумати, що ми близькі знайомі або навіть приятельки. Ми сиділи за одним столом, шили одну роботу, провадили швидко, невгамовну розмову, при тому моя бесідниця часто торкала мене за плече або нахилялась, щоб заглянути мені в очі. Але якби той, хто хотів би прислухатись краще до нашої розмови, підійшов ближче до нас, то почув би, що та розмова була скоріш монологом, перериваним короткими репліками, ніж діалогом. Говорила моя бесідниця дрібно, швидко, тонким сопрано, перебиваючи сама себе раз у раз – то співами, то якимсь чудним гуком, що вона називала "цыганским взвизгиваньем" [взвизгиванье – вигукування].

Сі "взвизгиванья" служили найбільш для того, щоб збудити мою увагу або, краще, аби притягти її до розмови. Увага-бо моя справді не спала, тільки розточувалась мимохіть по саду, по горах, і, якби не гостре сопрано моєї бесідниці, то, певне, робота моя того дня не була б скінчена. Коли я підводила голову, щоб знайти який знадоб до шиття, траплялось мені глянути просто поперед себе на темну довгу стежку, що йшла між двома щільними стінами кипарисів, ішла, ішла і раптом обривалась чи западала, а в вузькій щілині між кипарисами сміялося море свіжим іскристим усміхом, що викликав ясний усміх і в мене...

– Чого ви смієтесь? – гукала раптом моя бесідниця. – Вам моя пісня здається "тривіальною"? Ну, ось вам романс, се вже іспанський: "О море, море, о ночь любви!.." – завела вона ненатуральним, горловим голосом, похожим на голос тих голубів, що звуться єгипетськими.

Я знов спускала очі до роботи і, рівняючи рукава та припасовуючи комір, вкупі з тим розважала, що за тип моя бесідниця? Була вона молода, менш як двадцять літ, "панна з порядної родини", як не раз говорила про себе сама. У Крим приїхала не сама, а з старою не то нянькою, не то компаньйонкою – для призвоїтості! – але ходила скрізь сама, а няньку посилала за орудками. Говорила з огидою про "барынь з татарами" [татари-провідники в Ялті відомі як люди дуже легких звичаїв, і дами, що їздять з ними сам на сам в гори, мають не найліпшу славу], але найкращими її спогадами були "цыгане, ресторан Яр, Стрельна" [добре знані в Москві веселощі не дуже comme il faut],

яких вона, здається, добре знала. Професії у неї не було. "Зимой я выезжаю, а летом уезжаю", – казала вона. "У нас в Москве", – так починалась кожда її розмова, а кінчалась: "Ах, ваша противная Ялта!"

– Ну, що ви тут робите? що ви тут можете робить в сій нудній ямі? – питала вона мене і, не ждучи відповіді, провадила: – По-моєму, один рятунок – закохатись! Але в кого?.. Я тут знаю одного... ах, і ви, напевне, його знаєте, се ж звісний серцеїд, Анатоль В.! Не знаєте? Боже! Де ви живете? – на землі чи на небі?.. Але він годиться тільки для флірту... "Я гуляю, слез не знаю, распеваю... ух!" – перебила вона себе сама "цыганским взвизгиваньем". – Сей Анатоль, такий "нахал" [нахабний, напрасник]: здумайте собі, він мені просто в очі каже, що з мене вийшла б чудова каскадна зірка, що в мене голосу ніякого, mais que j'ai du diable! Він собі занадто багато дозволяє; я йому вчора сказала, щоб він не смів більше до мене з'являтися... Настасія Іллінічна! Настасія Іллінічна! – гукнула вона раптом.

Бабуся в білому очіпочку, з поважним і дуже гарним старечим обличчям виглянула з вікна на веранду, де ми сиділи.

– Чого вам? – спитала вона сумним голосом, немов не сподіваючись нічого доброго.

– Чорт мене побери! – гукнула панночка і покотилась від сміху.

Голова бабусина зараз же зникла, і вікно раптово з гуком зачинилось.

– Ха-ха-ха! Як мої чорти її скандалізують! – залягалась панночка.

– Нащо ж ви їй робите сю прикрість? – запитала я.

– Ах, боже мій! Тут з нудоти чого не зробиш? – відповіла вона, все ще сміючись, потім споважніла. – А може, се й справді погано? Мені вже всі кажуть, що я занадто часто чортів споминаю. А ви релігійні?

Я глянула на неї і якось не втрималась, щоб не здвигнути плечима.

– Що ж ви нічого не кажете? Невже се недоречне питання? Я вже бачу, що ви нерелігійні, се погано, ви себе позбавляєте великої потіхи, я б так не могла. А я дуже релігійна, вся наша родина така, ми – москвичі, ми щороку "Иверскую подымаем"... ["Иверская" – чудотворний образ матері божої в Москві. Побожні москвичі спроваджують її часами до себе в госпуду, служать молебень і роблять обід духовенству, се зветься "подымать Иверскую"] Ви були в Москві? Ні? Багато втратили!.. Отже, ви й циган не чули? А я чула, справжніх! Мама моя сього не знає, о, боже борони! А я, було, вимкнувся з братом і з його товаришами нібито в театр, а самі замість того на тройках у Стрельну – весело так!.. Вам от циганські романси не до сподоби, а коли б ви почули, як їх сами цигани співають:

Мы в тишине,

Наедине...

Її гарне, з тонкими рисами лице прийняло такий "цыганский" вираз, що мені стало невимовно шкода її, так як бувало шкода малих дітей в цирку, коли вони показують чужим людям свої тоненькі виламані тільця.

У панночки були чудові чорні очі, немов оксамитні, їх погляд міг би бути глибокий, тихий; постать її була гнучка, лице бліде, з легкою краскою; вона була така молода і

вже хвора...

- Скажіть, а се ж таки правда, *que j'ai du diable*? У мене зовсім циганський тип. Ходім, я покажу вам свій портрет, - усі кажуть, що він дуже прикрашений, а я думаю - ні. Ходім, там у мене ви свою блузку примірите, а я теж переодягнуся, - обридло вже в цьому шматті сидіти, - вона показала на своє батистове матроське вбрання.

Ми пішли в її хату, - властиве, панночка займала три хати: в першій хаті на столику, на видному місці, стояв той портрет, що вона хотіла показати мені. Він стояв межи двома пишними портретами: старого військового в рясних еполетах і немолодої пані в чорній візитовій сукні, випростаної і гордої.

- Мої папа і мама, - рекомендувала мені ті портрети господиня.

Її власний портрет був великий, більш ніж кабінетного формату, її фігура була там знята по пояс. Вона була в білій вигарсованій бальовій сукні, тоненькі рученята і гнучка дитяча шийка вирізнялись, мов алебастрові, на темному полі фотографії, вузькі груди прикриті були рясними і пишними шльохами, голова підведена різким рухом вгору; на обличчі перш усього кидались в очі білі, рівні зуби і штучна усмішка; від такої пози підборіддя вийшло широким, грубим і риси лиця всі покоротшали, скруглили. Очі були підведені, збільшені, брови різко чорніли, волосся цілою хмарою стояло над низьким лобом. Я сказала, що портрет зовсім не прикрашений, і панночка була тим дуже втішена.

- Правда, се добре - здійматись в білому? - почала вона знов своє щебетання. - Я завжди буваю на балі в білому, *rien que du blanc*! Мої товаришки сердяться, що матері їх так убирають, а я люблю. Я тоді така біла, томна. Скажіть, правда ж, я гарна? Моя сестра каже, що се дурне питання, - вона у нас *prude*, а я нічого такого не бачу. Можу ж я спитати, чи до лиця мені сукня? Чом же не спитати, чи до лиця мені лице? - Вона засміялась, втішена своїм дотепом.

Мені почало здаватись, що мене оплутала якась тонка павутина і починає застилати очі і заважати дихати. В голові мені туманіло. Щоб не підтримувати розмови, я почала приміряти свою недошиту блузку. Моя бесідниця тим часом набрала повен рот шпильок і налагодилась помагати мені в примірці, а разом з тим все говорила мені компліменти крізь шпильки, зовсім по-дитячому, не тямлячись від фасону і матерії.

- Мені б якраз бути модисткою, ремісницею, - заговорила вона, зашпилюючи мені блузу на плечах, - ось дивіться, як я вам до ладу поправила. Воно б, може, й добре було...

Вона говорила се, усміхаючись, але очі її були при тому вже не циганські, а тихі й глибокі.

- Що добре? - спитала я. - Так, як ви поправили?

- Ні, я не про те, а от - ремісницею бути, бо що тепер з мене? "Как с козла - ни шерсти, ни молока". Чому ж ви не морщитесь? Адже тривіальна приказка - правда? "Эх-ма! поди прочь!" - вигукнула вона знов, і тихий вираз пропав з її очей. - Настасія Іллінічна! Настасія Іллінічна!

Бабуся з'явилась на дверях, але вже не питала словами, тільки поглядом: "Ну, що

там знову?"

- Де моя сіра шовкова спідниця? Де вона в чорта запропастилась? - звернулась панна до старої.

- І нащо ви, панночко, все оте чорне ймення споминаєте? - спитала бабуса тихим докірливим голосом.

- Де моя сіра спідниця?! - повторила панна, не звертаючи уваги на докір старої.

- Та в гардеробі, де ж їй бути? Я ж ото вчора, як ви прийшли, ще вночі її витріпала, а сьогодні раненько попідшивала та й повісила; вже ж у мене все в порядку буде.

- Тонкий натяк, - шепнула мені панночка.

Бабуса тим часом дістала з шафи сіру шовкову спідницю, обережно поклала її на стілець, оглянувши поділ ще раз.

- А яку блузку надінете? - спитала у панночки.

Панночка на хвилину замислилась, поклавши палець на уста.

- Ще не знаю, сама виберу, - зважила врешті.

- Так що ж, хіба всі виймати?

- Усі. Чого ж ви дивуєтесь? На якого біса їх шити, коли не носити?

Бабуса з видом мучениці почала здійсмати з шафи блузки.

- Ось подивіться! - гукнула панночка до мене. - Ви вже там скінчили? Ну, то йдіть сюди на пораду. От оця біленька: матерія гарна, а пошита - мішок мішком. Проклята швачка, щоб їй пусто! Ось, погляньте, я надіну. Правда ж, мішок?

Я сказала, що справді трохи незграбно пошито.

- Ну, і к дияволу її, коли так! - рішила панночка, зірвавши з себе і кинувши додолу блузку. Бабуса зараз же здійняла її, струснула і повісила в шафу. Панночка почала приміряти і показувати мені одно убрання за другим, гостро критикуючи їх та вкупі з тим пильно придивляючись, яке враження робить на мене її великий гардероб. Приміряючи, вона, запевне, не мовчала.

- Оця, червона, нічого собі, але не для дня, - для вечора. Оця, блакитна, мені часом до лиця, але не сьогодні. Ви, певне, думаєте, що мені блакитне ніколи не до лиця? Помиляєтесь: я з тих чорнявих, що мають право і на блакитне... Ну, скажіть же, що мені надіти? Може, оцю, шотландську? Вам мусить подобатись: просто і строго.

- Ну, не дуже-то строго, - усміхнулась я, глянувши на шовкову блузку з шотландської картатої, синє з червоним, матерії, з дорогими прошвами і стрічками.

- Вам ще й се не строго? - здивувалась панночка. - Ну, то ви квакерша, коли так. А я все-таки се надіну, се буде *simple et distingué*. А щоб вам догодити, надіну не сіру шовкову спідницю, а чорну вовняну. Няня, давайте чорну спідницю!

- Тепер уже чорну? вона ж не вичищена, ви ж сього ранку її так вдостіли...

- То чистіть зараз, та скорш! Стійте, стійте, дайте перше спідню червону шовкову спідницю, бо я не знайду, тут сам чорт ногу зломить, шукаючи...

Бабуса хутенько знайшла потрібне убрання і вийшла в садок чистити чорну спідницю. Панночка, одягаючись, так зашелестіла і зарипіла шовками, що нерви мої не витримали сього прикрого для мене шелесту, і я вийшла й собі слідом за бабусею.

В садку, на садовій канапці вже була розіп'ята чорна спідниця, і бабуса то била по ній прутом, то чистила щіткою, все щось мимрячи сама до себе. Побачивши мене, вона зараз вдалася до мене з фамільярністю, властивою старим слугам, надто московським:

- Чисте горе мені з баришнею [панночкою], з Аллою Михайлівною, значить. Отак, як бачите, день у день, одно чисть, одно витріпуй, та ще й так: робиш, стараєшся, от, думаєш, догоджу! а воно, дивись, уже й непотрібне, подавай інше. Се ще б і нічого, - дело господское [діло панське, панам так і слід] та тільки ж у них усе так, прости господи, без толку. І в кого вона така вдалась? Здається ж, родителі - хорошие господа [порядні пани]; папаша - генерал, мамаша - професорська дочка, сестриці старші в інституті вчилися, за хороших людей заміж повиходили. Охо-хо, все то балощі! Найменша, мизиночка, та ще от господь послав іспитаніє - на здоров'я занепаля. Хоч би допомогла цариця небесна тут поправитись. Уже що тим дохторам плачено, уже що тих грошей по всіх усядах розсіяно - і-і-і, не злічити!

З одчиненого вікна чути було голос Алли Михайлівни, що виводив з притиском на ферматах:

До самой зари, до рассвета

Он жарко меня целовал...

Панночка сиділа коло вікна за столиком перед дзеркалом, на столику горіла спиртова лампочка і грілися щипці для завивання волосся. Від часу до часу панночка відділяла пасмо свого чудового чорного волосся, навивала його на щипці і тоді воно тріщало.

Няня понесла в хату вичищену спідницю, і за якийсь - досить довгий - час Алла Михайлівна вийшла з хати убрана, в червоному капелюшку і з червоною парасолькою в руках.

- Ходімо трохи пройдемося, - сказала вона мені, беручи мене за руку.

- Гаразд, - відповіла я, - до речі, мені вже й додому пора, як бачите, я вже й забарилась.

- Ну, додому ще поспієте! Ми от підемо через сад отеля "Россия", а потім зайдемо в міський сад на музику - вже хутко шоста година, - тут вона глянула на маленький годинник, пришпилений брошкою-кокардою до станика, - еге ж, послухаємо музику, подивимось на людей, там, певне, зустрінемо Анатоля, я вам його представлю.

- Ні, вже пощадіть мене від такої знайомості, принаймні хоч сьогодні, - сказала я, сміючись.

- Ага, просите пощади, боїтесь за свій спокій! - дражнила мене Алла Михайлівна.

- Справді, боюсь, - відповіла я. - Сьогодні море, он дивіться, яке гарне, отож я боюсь, коли б пан Анатоль не зіпсував мені враження своєю особою і розмовою.

- Чого ви так гостро до нього відноситесь, хіба ви його знаєте?

- Його не знаю, але таких, як він, бачила доволі, "серцеїд" - се далеко не новий і не оригінальний тип.

Розмовляючи так, ми йшли кипарисовою стежкою вниз до вулиці, тією самою стежкою, що, здавалось, кінчалася морем, але в дійсності вона кінчалася сходами,

доволі крутими, і замикалася зеленою хвїрткою; та зелена хвїртка була немов границею зеленої країни, з якої ми, власне, виходили. На вулиці було страшенно гаряче; тонкий, пухкий, білий порошок вставав над дорогою, мов дим, навіть від найменшого доторкання, а тут ще над вулицею будувались дві великі кам'яниці і раз у раз проїздили з навісним брязкотом вози, навантажені будівничим матеріалом, через те цілі стовпища куряви застиляли світ і сивим шаром укривали придорожні кипариси, туї та інші дерева, що оточували, немов високим муром, панські вілли, яких було багато на сій вулиці, далекій від центру і базарів.

Алла Михайлівна на вулиці прискорила ходу і старалася якомога закритись від куряви парасолькою; з одного боку вона досить високо підняла чорну спідницю, так що спідня, червона, миготіла як жар; з другого боку сукня черкала по землі і вже була сива од куряви, але панночка того не завважала.

- Фу! - промовила вона, скопивши носика. - Як бридко стало на сій вулиці, відколи сі доми стали будуватись, і що за дурна фантазія - розвозитись будувати, коли починається сезон, - будували б собі зимою, коли нікого нема.

- Як то, нікого нема? - сказала я. - В Ялті цілий рік живуть люди.

- Ах, я про тих не думаю! Але ж зимою тут нема нікого de la société. Подумайте, в якому виді я прийду на музику!

- Справді, шкода вашого убрання, - завважила я, думаючи про Настасію Іллінічну, що так старанно чистила ту спідницю.

- Убрання то не шкода, я тут у сій противній Ялті одягаюсь, мов куховарка, - нізащо не пішла б так по Москві! Але мене шкода: при таких злиденних костюмах треба, щоб хоч натуральна врода виручала!

Мені здавалось, що вона напрошується на компліменти, але тон у неї був щирий.

- Справді, тут неможливо гарно убратись. Ну, от, наприклад, мій капелюшок: вчора я збігала всю Ялту і знайшла оце дрантя за десять рублів. А швачки тут, а магазини? - і дорого, і бридко!.. Страх, як тут усе дорого!

Мене здивував сей незвичайний у неї приступ економності.

- Мені здавалось, - промовила я, - що вас не дуже лякає дорожнеча.

- Так-то так, а все-таки... Мені татко дав тисячу рублів на сезон, я доїхала, прожила два з половиною тижні і, знаєте, скільки маю тепер? Двісті рублів! Ха-ха-ха! - вона весело і дзвінко засміялась.

В сю хвилину назустріч нам ішов молодий робітник з відром зеленої фарби в одній руці і з великим квачем у другій; з квача капотіла фарба і лишала на білому закуреному тротуарі зелену доріжку, неначе висипану дрібним листям. Робітник був ще дуже молодий, утлий хлопець; відро було для нього тяжке, піт котився рясними краплями з-під низенької смушевої татарської шапчини на темне, мов бронзове, чоло; хлопець якраз утирався замазаним рукавом, порівнявшись з нами, і через те його квач прийшовся якраз врівні з червоним капелюшком Алли Михайлівни, так що мало не лишив на ньому зеленого листочка. Алла Михайлівна відхилилась так раптово, що мало не штовхнула мене з тротуару, і скрикнула хлопцеві:

- Посторонись, любезный, посторонись! От мужлан! - додала трохи тихше.

Хлопець трохи збочив і руку з квачем заложив за спину, щоб не зачепити панну, але при тому кинув такий погляд у наш бік, що мені стало ніяково. Не знаю, чи завважила той погляд Алла Михайлівна і чи вміла вона прочитати в ньому і зрозуміти той страшний, фатальний антагонізм, - темніший, ніж чорні очі молодого робітника. Не знаю, чи й хлопець побачив той погляд, що панна кинула йому вкупі з презирливими словами. Але я бачила обидва погляди, і мені стало страшно - в них була ціла історія.

Хлопець давно вже поминув нас, а я все думала про його темний погляд, і, може, через те пусті речі, безжурне щебетання моєї бесідниці робили на мене якесь тяжке, сливе трагічне враження... Бідна "червона шапочка", бігає собі по густому лісі, ганяючись за барвистими метеликами, не думаючи, що буде, коли сонце зайде і кривава заграва розіллється по лісі, пташки замовкнуть, метелики поховаються під листочки, а серед темних кущів засвітяться диким вогнем вовчі очі.

- Mon petit Chaperon Rouge, ne va pas dans la forêt! - я незчулась, як промовила се вголос.

- Il y a le loup qui va te manger, - докінчила панночка і засміялась. - О, не бійтесь, я того вовка не боюсь, у мене єсть на нього свої заміри.

Я глянула на неї здивовано: "Які заміри? Які можуть бути у неї заміри?"

Вона все весело усміхалась.

- Я знаю, ви натякаєте на Анатолія...

Ах, от що!.. Прийшлося мовчки прийняти такий зворот розмови.

- Ви, може, думаєте, що я вже "страждаю"? О ні! Тільки він мене інтригує, се правда. Знаєте, яка думка займає мене? Взяти б і закрутити голову сьому серцеїду, та так закрутити, щоб він просто збожеволів, а тоді сказати: "Adieu!" - і поїхати собі в Москву, а він тут нехай "страждає". От була б штука! Чорт мене побори! - вона тільки що налагодилась по-циганськи "взвизгнута", але завчасу втрималась і затулила рота рукою. - Що се я, божевільна? адже ж ми на вулиці!

Ми, власне, стояли вже перед входом в сад отеля "Россия". Алла Михайлівна спинилась, згорнула парасольку, вибила нею порошок на своїй сукні, потім хусточкою обтріпала парасольку і блузку, попросила мене подивитись, чи в порядку її волосся і капелюшик, сховала хусточку, знов розкрила парасольку і підібрала сукню, на сей раз краще уважаючи на симетрію. Властиве, тепер не було великої потреби підіймати сукню, бо в саду стежки були висипані морським грубим піском, а вулиця з курявою знов зосталась за хвірткою.

Ми йшли стежкою через сад, раз по раз стріваюча наряджених дам з гордими мінами і паничів, що йшли модною походкою, ступаючи на п'яти, розхитуючись і здійнявши плечі вгору.

- Алло Михайлівно, - заговорила я, - нащо вам здався той Анатоль? Залишили б ви краще сю "штуку", як ви се звете.

- Нащо він мені здався? Кажу ж вам, се мене інтригує. І знаєте, що я вам скажу? Вам се повинно подобатись, - я се роблю почасти для ідеї.

Я тільки глянула на неї широким поглядом.

- А так, для ідеї - реваншу! Він, певне, вже немало жінок заставив страждати, так от же нехай тепер спокутує.

- Ні, Алло Михайлівно, мене ваша "ідея" не чарує.

- Чом?

- Бо сей ваш "реванш"... як би вам сказати?... от, як у вас у Московщині кажуть: "Овчинка выделки не стоит" [Не варта шкірка за виправку].

Алла Михайлівна раптом почервоніла.

- Що ж робити! я до інших ідей не здатна, се не моя спеціальність - ідеї... А звідки ви знаєте, що не стоїть "выделки"? Все ж таки ви не знаєте Анатолія.

Мені здалось, що її трохи образив мій тон, і я постаралась змінити розмову. Взагалі розмова з Аллою Михайлівною почала втомляти мене, теми у нас мінялись часто, швидко й без мети, як барвисті шкельця в калейдоскопі. Я була рада, коли ми спинились перед брамою міського саду, де снувалась публіка, входячи і виходячи.

Я подала руку Аллі Михайлівні.

- Бувайте здорові, тут ми розійдемося: я піду додому.

- Як же се? - запротестувала вона, затримуючи мою руку. - А я думала, що ви підтримаєте мені компанію я саду! Якось навіть непризвоїто самій проходжуватись.

- Ну, нічого, у вас багато знайомих, кого-небудь знайдете, - почала я вмовляти її, коли завважила, що вона мене не слухає, а дивиться кудись у глибину вхідної алеї розпаленим поглядом.

- Анатоль іде! - шепнула вона мені, стрепенувши мою руку.

Оддалік показався панич у ясному англійському костюмі, в жокейській шапочці і з хлистом у руці. Він ішов тією самою модною походом, що паничі в отелі "Россия". Обличчя його я не могла роздивитись, бо він був ще досить далеко.

- Ну, то тим більше, до побачення! - сказала я і визволила свою руку.

Алла Михайлівна вже не втримувала мене, навіть не глянула на мене, прощаючись. Вона стояла в гордій позі, голова була підведена тим самим рухом, що на портреті, який я у неї бачила, і вираз лица був той самий, тільки на яро-червоному тлі парасольки і капелюшика се виходило ще більш "по-циганськи".

Панич наближався до брами, недбало помахуючи хлестиком. Я пішла собі геть від брами, але не додому, як сказала Аллі Михайлівні і як справді було замірялась. Море приваблювало мене. Воно розстигалось ген-ген, широке, спокійне і ніжно-рожеве. Я зажагнула того рожевого спокою, він мені був конечно потрібний після втоми сього дня. Я спустилась до самого моря сходами, що ведуть з набережної до маленької простороні між так званим "сквером" і міською купальнею. Се єдине місце в Ялті, де можна сидіти просто на піску, а не на лавці, і бачити, як хвиля вільно розточується по березі, не розбиваючись об підмурівок набережної чи об величезне каміння, навмисне накидане вздовж підмурівку, щоб захистити його від нападу моря. Се єдине місце, де навіть в "сезон" можна побути хоч п'ять хвилин в самотині.

Сонце вже ховалось за гори, хоч було ще не пізно. Місто вже було покрите довгою

тінню гір, тільки вузький краєчок берега передо мною ще блищав від останнього проміння. Узгір'я геть далеко за молотом [Мол – мур, виведений в море для захисту пристані] темно-синьою хмарою спускалося в море і все темніло, темніло... По рожевій площині моря пробігали то золоті, то блакитні іскри, мінялись, блідли, а вкупі з ними блідла і рожева барва. Аж ось рожева барва зникла, повіяв раптовий вітер, хвиля сплеснула голосніше, освітлений краєчок берега почорнів, тінь швидко побігла геть аж на середину моря, що вкрилось дрібненькими білими гребінцями. Потім так же раптом зникли гребінці і вітер, а море знов стало спокійне, гладеньке, тільки сизе, як голубині крила. Се впало зненацька літнє смеркання, впало, затремтіло і знов заспокоїлось. Далеко-далеко, на самім горизонті леліло опалове світло – відблиск сонця; для Ялти сонце вже зайшло, але для степу за Яйлою [Яйла – гірський кряж, що оточує Ялту і відділяє її високою площиною від степу] ще світило. От ще хвилина, і горизонт стане фіалковим, ще хвилина, і місяць урочисто впливе з моря і простеле до самого берега широку, золоту, прозору путь, устануть зорі над горами і ясною громадою ітимуть за місяцем, віддалік, немов шануючи його чарівну владу. Я ждала тії хвилини, того тихого, величного тріумфального ходу світачів небесних...

"Та-ра-ра-бум-бі-я!" – гримнув раптом мідяний оркестр з міського саду, пробиваючись крізь гомін людських кроків і голосів. Я стрепенулась, мов збуджена зо сну. Тут же, коло мене так близько, понад камінним бар'єром скверу снувалася рухома юрба люду, жадібна втіхи, гомону, чаду, – а я ще марила про спокійні, стихійні радощі! Марна мрія!

Я встала і хотіла йти додому, коли се вгорі над сходами почувся голос Алли Михайлівни. Я стала в затінку під купальнею, мені не хотілось тепер стрітись з нею. Мені добре видно було її постать у прозорій сутіні літнього вечора. Вона стояла, взявшись під руку з Анатолем, і стукала парасолькою по камінному бар'єру. Мені видно було тепер зовсім виразно лице Анатолія. Чогось я зложила собі про нього думку, що він мусив бути кращим, ніж як я бачила його тепер. Звичайне прилизане обличчя... Коли ми бачимо на картинах такі обличчя, то кажемо, що вони намальовані погано, поремісницькому, немов з картону вирізані і лаком наведені. А проте такі обличчя в натурі бувають дуже часто. Вони обоє, Анатоль і Алла Михайлівна, тримались дуже близько один до одного, він притискав до себе ліктем її руку, а вона черкалась капелюшиком об його жокейську шапку.

– Так що ви говорили про мене з Трапінським? кажіть зараз! – допитувалась вона в Анатолія. – Кажіть, а то я вам шапку в море закину! – вона замірилась зірвати з нього шапку, але він перейняв її руку.

– Ага, от ви і в полоні! але перемога робить мене добрим: я міг би не сказати, та вже скажу. Ми з Трапінським ішли в заклад, що ви не відважитесь проспівати на самоті зо мною: "Мы в тишине, наедине..."

– Ого! я не одважусь? Я б зараз заспівала, якби не на вулиці.

– Ловлю вас на слові, ходім в сад, в бічну алею!

– Що ж, і ходім!

Пара подалась прудкою ходою через вулицю в сад.

Днів через два після того вечора я сиділа собі на балконі, в міському саду, в курзалі, і читала. Коли се хтось кликнув мене на ймення. Я глянула вниз. Алла Михайлівна кивала мені рукою.

- Ідіть лиш до мене! киньте к бісу ті журнали, рятуйте живу людину!

- Кого рятувати? хто гине? - спитала я.

- Мене рятувати! я гину від нудоти! - в голосі панночки бриніла нервова нотка.

Я зійшла до неї вниз. Зблизька я відразу завважила, що вона якась роздражнена, в очах неспокій. Вона держала в руках великий товстий листок магнолії і ламала його на дрібні шматочки; розкрита парасолька валялась тут же на землі.

- Чого ж се ви так нудитесь? - питала я її, привітавшись.

- А що ж маю робить? Які ж тут забави у сій пекельній ямі, де собаки казяться від спеки, а люди від нудоти?

- Ви, здається, знайшли були собі розвагу?..

- Се ви про Анатолія? Ану його к чорту! Я зірву з ним знайомість.

- Давно б так! - завважила я, але панночка, не слухаючи, провадила:

- Що він собі думав? Ви знаєте, що він мені випалив учора, коли я не схотіла їхати з ним удвох на Учан-Су?.. [Учан-Су - гірський потік в водопадом в околицях Ялти] Самі зважте, чи можна ж порядній дівчині їхати з ним удвох аж у гори?

- Коли ви питаєте моєї думки... - почала я, але панночка знов перебила:

- Звичайно, я не схотіла і не поїхала; тоді він розізлився і ляпнув: "З вами, "светскими барышнями", чиста нудота - воловодіння безконечне! Не вмієте ви бути ні до кінця цнотливими, ні до кінця розпусними, але все наполовину". Так і сказав: "розпусними"! Нахал! за кого він мене має?

- Слухайте, Алло Михайлівно, я не буду читати вам мораль, бо все одно ви її слухать не будете, а тільки скажу, що краще залишити французенкам тії реванші, - нам, слов'янкам, вони не по темпераменту.

Алла Михайлівна стрепенулась.

- Французенкам? хіба ви що знаєте? чули про неї?

- Про кого? - здивувалась я.

- Про mademoiselle Girod, ту руду французенку! Вона руда, як вогонь, і вбирається звичайно в зелене.

- Бачила якусь подібну, але що нам до неї?

- Вчора Анатоль сказав: "От mademoiselle Girod, напевне, була б одважніша вас, il n'y a que les françaises pour ces escapades là!" Ви так мовби чули се. Скажіть, як вам здається тая Girod? правда ж, вона погана, як смертний гріх?

- Не знаю, справді, я не придивилась. Однак, Алло Михайлівно, тут гаряче стояти. Може, ходім в читальню?

- Ах, що ми там не бачили? Там ще гірше, бо душно.

- Ну, то ходім погуляємо в парк, чи що.

- Бійтеся бога! така спека! я тільки що з гори, та й знов на гору?..

- Ну, не хочете ходити, - поїдьмо човном, сьогодні вітрець, під вітрилами було б чудово!

- Щоб я поїхала на човні, та ще під вітрилами? - Алла Михайлівна замахала руками.
- Нізачо в світі! Мене захитає зараз. Та я й взагалі не люблю вашого "прекрасного" моря; як дивлюсь на те коливання, то якось тошно робиться. Мені здається, що то більше так, для годиться розпадаються: ах, море! ах, море! А як сказати по щирості, - вода, та й годі. Ми не земноводні...

Мене починала дратжнити і ся розмова, і спека, і я вже думала, як би мені втекти від Алли Михайлівни. Коли се вона разом змінила тон.

- Милая, голубочко, ходім їсти морожене!

Вона сказала се так якось по-дитячому, щиро, що моя досада на неї минула.

- Ну, гаразд, - згодилась я, усміхнувшись, - тільки я не хочу тут в саду, якось противно серед дороги.

- Ні, ні, ми підем у павільйон, се ж на морі, вам повинно подобатись. Ви будете собі на своє прекрасне море дивитись, а я на людей.

- Хто більше побачить!..

Ми пішли їсти морожене в приморський павільйон. Алла Михайлівна зайняла місце за крайнім столиком, найближчим до вулиці, я сіла за тим же столиком напроти. Море тут же коло нас билося об стогни. Я поглянула вниз на нього, і мені стало жаль "свого прекрасного моря", - його темно-зелена оксамитна хвиля ледве просвічувала з-під сміття: шкурки з кавунів, насіння, жовті смуги і якісь червонясті завої напливали від байдаків і парохода з нафтою, що, власне, вигружався в пристані. Там же стояв, розводячи пари, другий парохід, з вуглем, чорний, плесковатий, мов черепаха, - він кидав короткими вибухами дим з труби і розпускав сажу по всій пристані. Маленький катер [паровий байдак] з дрібним і проникливим ляскотом виїздив за мол, човники на веслах і на парусах снувались по затоці. Перед купальнями виринали безліч людських голів. Гомін, свистки, гукання, дзвінки... І все-таки увесь той гамір не міг покрити гомону переможного моря; увесь той бруд покривав тільки прибережні хвилі, а там, за пристанню, розстилався чистий, синій простір, і не було на ньому плям, тільки одблиски хмар золотистих по ньому гуляли, а далекі човни з вітрилами здавались великими білими метеликами. Горизонт починав мене вабити непереможно...

Коли се Алла Михайлівна торкнула мене і скрикнула. Я обернулась.

- Дивіться, вони! - Алла Михайлівна показувала мені поглядом на набережну.

Посеред вулиці їхала пара верхівців - пан і пані, їхали швидко, вчвал, вимахуючи нагайками, тільки порівнявшись з павільйоном, трохи затримали біг свій. Я пізнала в панові Анатолія. Пані я не знала. Вона була огрядна; на рудому, червонястому волоссі стриміла зелена жокейська шапочка, такої форми, як і в Анатолія. Анатоль, видно, побачив Аллу Михайлівну, зняв шапочку і широко махнув нею в повітрі, потім спустив низько, мало не до стремена. Руда пані повернула голову в наш бік, засміялась і схилилась до Анатолія, щось, певне, говорячи. Далі вони знов вимахнули нагайками і помчали геть.

Алла Михайлівна сиділа почервоніла, скляна ложечка в її руці дрібно цокотіла об мисочку з мороженим. Мовчки достала вона гроші, розплатилася з кельнером, так же мовчки подалась геть з павільйону. Я спинила її, щоб попрощатись, вона подала мені руку, все мовчки, не підводячи очей, і пішла. Я дивилась на неї з павільйону, як вона йшла вулицею, опутивши голову, забувши розкрити парасольку, що тримала в правій руці, друга вільна рука спускалась безвладно, ясна сукня волокласть по землі. Алла Михайлівна йшла нерівно, то швидко, то зовсім спинялась, потім круто повернула з набережної і швидко пішла малою вулицею вгору, шпарко, немов утікаючи...

Скільки днів минуло так, що ми не бачилися з Аллою Михайлівною. Тільки одного полудня, йдучи сквером, я побачила її, як вона сиділа на сходах, що провадили до малого причалу, де прив'язувались човни. Вона сиділа, сперши голову на руку, і, здавалось, дивилась на море, що було неспокійне того дня, переливалось то темною крицею, то ярим смарагдом, гороїжилось грізними бурунами і все частіше доплескувало до підмурівку сквера.

Алла Михайлівна була вбрана в чорній амазонці, на голові був маленький циліндр, а в руці хлист. Вона сиділа на найвищому щаблі сходів, але трен амазонки спускався далеко нижче, хвиля часто обсипала його краплями, тільки Алла Михайлівна, здавалось, того не завважала. Збоку дивлячись, можна було подумати, що вона поринула у спогляданні моря, – се було для мене досить надзвичайно, бо вона не раз казала, що не любить "розводити сантиментів з природою".

Я підійшла до неї.

– А що, Алло Михайлівно, і вас покорило "прекрасне море"?

Вона обернулась і глянула на мене затуманеним поглядом. Я завважила, що очі її були чи втомлені, чи заплакані, невеликі цятки рум'янців виразно червоніли на білому змарнілому обличчі.

– Море? – сказала вона повагом. – Ні, се мене Лізочка затягла сюди.

Тут я звернула увагу на тоненьку біляву дівчинку-семилітку, дочку сусідки Алли Михайлівни. Я знала сю дівчинку. Мати її була учителькою і сливе по цілих днях ходила по своїх лекціях, а дівча, знудившись дома само, прибігало раз у раз до "тьоті Алли", що балувала його, цукерками годувала і часто брала з собою на музику. Обидві дівчини, мала і велика, були між собою у щирій приязні, я часто заставляла їх за розмовою або якою дитячою грою; в такі хвилини Алла Михайлівна забувала свою "циганщину" і здавалась старшою подругою семилітки Лізочки, старшою хіба на два-три роки. Дівча почувало себе зовсім вільно в товаристві "тьоті Алли". От і тепер воно весело стрибало зо сходів на каміння, стараючись перескочити як можна більше каменів і вернутись на сходи, поки хвиля докотиться до берега. Жовті черевички і подол синього матроського убрання були вже зовсім забризкані водою; я звернула на се увагу Алли Михайлівни.

– А справді, Лізочко, годі вже тобі стрибати, та й взагалі тут вогко, ходім, – Алла Михайлівна встала, – се добре, що ви прийшли сюди, може, я забарюся на місті, то попрошу вас одвести Лізочку додому, а тепер ходім в сад, противно тут, – мокро і гомін

сей...

Ми перейшли через вулицю в сад. Там у той час було мало публіки, більше няньки з дітьми, найбільше їх було коло гімнастики та гойдалки; туди ж побігла і Лізочка.

- Ви, Алло Михайлівно, збираєтесь верхи їхати? - сказала я.

- Ні.

- А чого ж ви в амазонці?

- Так, тепер мода гулять в амазонках.

Ми йшли з нею на головну стежку і вже проминули будку з музикантами, як вона раптом повернула назад до гімнастики.

- Лізочко! - гукнула вона.

Дівча підбігло до неї.

- Слухай, Лізочко, іди, - Алла Михайлівна говорила уривчасто, несміло, - іди на велику стежку, там... на довгій лавці... пан, читає газету... пан, ти знаєш... скажи йому, що ти... що ти тільки що була на гімнастиці і що... тьотя Алла з тобою... іди!

- Алло Михайлівно! - скрикнула я. - Лізочко, не йди! - Але дівча вже бігло швидко поміж лавками на головну алею і не чуло мого поклику.

- Алло Михайлівно! - повторяла я мимоволі з докором.

Панночка тим часом сіла на найближчу лавку і швидко-швидко збивала з-під ніг камінці хлистом. Вона густо почервоніла, але виправдовувалась:

- Що ж я сказала? Я нічого не сказала... Лізочка його знає і сама підійшла б до нього...

Я вже мовчала і старалась не дивитись на її обличчя. За хвилину дівчинка вже бігла до пас.

- Ну, що? - питала її Алла Михайлівна, забувши про своє збентеження.

- Нічого, - відповіла мала.

- Як нічого? ти ж бачила пана? що ти сказала йому?

- Я сказала, що я прийшла на гойдалку, і ви прийшли зо мною, що ви тут сидите.

- Ну, а він що?

- А він каже: "А, сидить? ну, добре, нехай сидить..." Потів взяв і пішов.

- Куди пішов?

- В курзал.

Алла Михайлівна поблідла і глянула наперед себе широко розкритими очима; гнів і розпач одбивався в них.

Я послала Лізочку на гойдалку і почала вмовляти Аллу Михайлівну йти додому, але вона не хотіла.

Згодом ми почули чийсь кроки на стежці, закритій від нас кущами, і голос, що мугикав шансонетку:

C'est pas de la soupe ça,

C'est pas de la soupe ça.

- Іде... - шепнула панночка і раптом випросталась гордо.

Справді, з-за кущів вийшов Анатоль і наближався до нас своєю недбалою ходою;

порівнявшись з нами, він торкнув рукою свою шапочку, кинув крізь рінсе-пез невиразний погляд на Аллу Михайлівну і подався далі до брами. Через скільки кроків він знов завів:

C'est pas de la soupe ça,

C'est - du - chocolat!.. -

вийшов з брами на вулицю і зник у юрбі.

Алла Михайлівна схопила мене за руку і здавила так, що я мало не скрикнула. Я глянула на неї: обличчя у неї було таке, що вона от-от мала заридати.

- Алло Михайлівно! схаменіться! ходім звідси, ходім! - і я повела її в курзал, в уборну.

Там вона впала на канапу і спазматично заридала. Потім зірвалась, ухопила мене за руки і, стискаючи їх та припадаючи до мене, заговорила поміж риданням щось невиразне, як маячіння.

- Так... так і треба... Ненавиджу... його... і себе... ой, болить, болить, тут болить... - і вона схопилась за груди.

Я дала їй води, переждала перший напад, потім порадила їй їхати додому, бо навряд чи могла б вона йти. Вона встала і подалась до дверей, однак спинилась, мов що згадала, підійшла до дзеркала, поправила волосся й циліндра, попросила у мене мій вуаль, зап'ялась ним і тоді вже пішла. Я покликала Лізочку, посадила її у фаєтон з Аллою Михайлівною та й сама мусила поспішатись додому, бо по набережній свистів вітер і розлютоване море кидало бризки дощем геть аж до магазинів на набережній. Але небо синіло, як і перше, і сонце вигравало гарячим золотом на заламах велетнів хвиль. То була весела літня буря...

Тої ж доби увечері сиділа я собі дома і писала листи. Коли се хтось постукав у двері. Я не сподівалась нікого до себе в гості, думала, що, може, служниця хоче увійти, отже я промовила: "Зайдіть!", не покидаючи писання. Двері рипнули, але ніхто не ввійшов. Я обернулась. Дивлюсь - на порозі стоїть Настасія Іллінічна!

- Настасія Іллінічна! ви? що? Може, з панночкою не гаразд?

- Ох, не гаразд, не гаразд, баришня-голубушка! Я вже й не знаю, що се таке? вчора ще були зовсім здоровенькі, а сьогодні головка ранком заболіла. Я казала: не йдіть, панночко, на музику, вітер, ви нездужаєте. Так де ж тобі - не слухають. А тут ще та Лізка причепилась... От і біда. Ах, "грехи"!..

- Що ж, Алла Михайлівна дуже слаба?

- Лежить; дохтор був, сказав лежати... А я до вас, - тут стара вклонилась мені, - Алла Михайлівна просять до їх "пожаловать" [завітати]. Сами ж вони тут, - ні поради, ні розваги, що з мене, дурної, за порада? Я і то "голову потеряла" [розгубилась].

Бабуся почала втирати очі фартухом.

- Не журіться, може, воно ще й не так погано, як здається, - потішала я стару, збираючись тим часом йти з нею.

Всю дорогу, поки ми їхали, стара охала та бідкалась. І панночки їй шкода, і страшно, що "папаша и мамаша" скажуть, чом "не досмотрела дитё".

Аллу Михайлівну я застала в ліжку, в тій хаті, де колись ми з нею міряли блузки. Тепер мені, при вході в хату, найперше кинувся в вічі образ, великий, у золотій шаті, і лампада перед ним. Раніш я його там не помічала. Алла Михайлівна лежала розметавшись, чорне волосся густою сіткою вкривало білу подушку, очі горіли, обличчя палало, з одкритих уст виривалось коротке; хрипле, часте дихання.

- Ах, ви прийшли! - привітала вона мене і простягла мені свою гарячу вогку руку. - Скажіть мені, порадьте, що мені робить? Я пошлю мамі телеграму, нехай приїде, а то що ж се таке? я тут сама, я хвора, я, може, умру...

Голос у неї ослаб, став тихий, тоненький, немов дитячий. Видно було, що вона дуже перелякана, але прихід свіжої людини мовби додав їй трохи охвітності.

Я запевнила її, що вона зовсім не має дуже слабого виду, вірадила посилати телеграму; стала розпитуватись, які ліки порадив доктор і що їй звичайно роблять в таких випадках; поклала їй на голову компрес. Вона потроху заспокоїлась, наказала Настасії Іллінічні дати мені чаю, потім взяла мою руку і притулилась до неї гарячим обличчям.

- Знаєте, я не думала, що ви "такая милая", у вас такий часом бував неприступний вид. Не спортець, я знаю, я вам часто здаюся дурочкою; що ж, се не дивно...

Я просила її залишити такі розмови і не турбуватись.

- Ні, ні, я не турбуюсь, - відмагалась вона, - я хочу вам сказати, що я зовсім почуваюся з вами вільно. Я і в Москві знала таких, як ви...

- Яких же се "таких, як я"?..

- Таких... Інакших, ніж я... Тільки вони всі якісь непривітні, з ними холодно, вони говорять, немов жалуючи своїх слів, так, мовби їм шкода "метать бисер". І все кудись спішаться, все їм ніколи...

Я усміхнулась:

- Ну, то я не така, бо я нікуди не спішусь і часу у мене більше ніж треба.

- Ах, я не об тім... - вона одкинулась на подушку, закрила очі і замовкла, потім через хвилину знов почала: - Знаєте, одна моя кузина ходить на фельдшерські курси...

Мені здалось, що се вона почала впадати в непам'ять, але вона була притомна.

- Ся кузина вмовляла і мене вступити на курси, каже, що се интересно: наука, товариство, кружки... Папа і мама дозволили б, тепер навіть мода, наприклад, колективні курси (фельдшерські, то ні...). Ну, я пробувала, достала програми, але се так нудно, я нічого не розумію, я не звикла учитись. Я ще дурнішою здалась собі, як глянула на ті програми... Ні, з мене нічого не буде... От мені мама каже: "Займись музикою". Ну, що з того? У мене сестра консерваторка, мучилась, мучилась, виламувала пальці і всім життя труїла своїми вправами, а тепер навіть не грає, - вийшла заміж... Чому ви чаю не п'єте? Няня, дайте варення!

Після чаю вона знов вернулась до своєї теми.

- Кажуть, я егоїстка... Правда, я можу робити тільки те, що мені приємно. Тільки я часом не знаю, що власне мені приємно... Я б хотіла знати, чи то всім буває так нудно і противно, як мені?.. Ви, певне, думаєте, що се я химерую через те, що... ви знаєте, про

що я натякаю... тільки я і без того часом так думаю... А що до того, то мені тільки досадно на себе: я поводитись, як дурна "девчонка", і він може подумати, ніби я справді за ним гину, а мені "наплевать"!

Се був перший різкий вираз у неї за весь вечір.

- Алло Михайлівно, - перебила я її, - я думаю, що вам шкодить так багато говорити, може б, ми краще почитали що-небудь?

- Ну, добре, - згодилась вона, - он там на столику новий роман Гур, я недавно купила, ще й не читала.

Я взяла ту книжку: "L'amour moderne", здається. Книжка була маленького формату, видання гарненьке, з тонкими малюнками, на обложці в червоному тоні якісь фігури, ледве прикриті серпанками, у викручених позах, з дикими виразами, так, немов вони кудись женуться несамовито чи корчаться в танці св. Вітта.

Я почала читати книжку вголос. Французькі каламбури, коротенькі розмови, ексцентричні афоризми, описи, повні тонкої розпусти думки і фантазії чіплялись одно до одного, мов кільця на ланцюжку з барвистого паперу. При одній надто "рискованій" сцені я глянула на Аллу Михайлівну, - вона вже не лежала, як перше, в закритими очима, вона спиралась на лікоть, підвівши і дивилась на мене палко, розширеними очима, затримувала дух, ловлячи кожне слово роману з жадібною цікавістю.

- Ну, чого ж ви спинились? - прикро обізвалась воші, коли я зробила паузу.

- Я думаю, на сьогодні годі, - сказала я, закривши книжку.

- Е, ні, читайте, читайте, се так цікаво! як вам не сором - на самому цікавому місці взяли і покинули!

- Мені здається, се вам draжнить нерви, а ви ще слабі. Нема у вас іншої книжки?

- Єсть там, на полиці, тільки то все старі, читані. Я розглянула книжки, все більше французькі: "Demivierges", "Contes jaunes", "Pour lire au bain"... Були і російські "Рассказы" Лейкіна, романи Ясинського...

- Се у вас із дому сі книжки? - спитала я.

- Ні, се тут, в Ялті...

Я завважила на деяких книжках помітку: Anatole B...

- Так не будете далі читати Гур? - допитувалась Алла Михайлівна.

- Ні, не буду. Може, ви позволите принести вам завтра яку іншу книжку?

- Іншу... яку ж?

- Не знаю ще, яку-небудь спокійнішу.

- Я не люблю "добродетельных" книжок pour les enfants sages!

- Ми виберем що-небудь без "добродетели и порока".

- Ну да, больничну літературу, для сухотників. Що ж, мені се якраз-до речі...

Вона починала капризувати.

- Як хочете! - сказала я. - Будем читати Гур'а, тільки вже не сьогодні. Вже пізно, вам спати пора, та й мені буде страшно йти додому. Добраніч!

Я одяглась, попрощалась і подалась до дверей. Алла Михайлівна завернула мене:

- Ходіть сюди. Ви сердитесь?

- Запевняю вас, що ні.

- Quelle cachottiere! Ну, добраніч... Принесіть завтра книжку, будем читать, - вона усміхнулась і слабо стиснула мою руку.

Коли я прийшла другого дня, Алла Михайлівна лежала ще, але не в ліжку, а на кушетці, одягнена в довгий сіро-блакитний пеньюар. Обличчя у неї було свіжіше і погляд спокійніший.

- А що, принесли книжку? - зустріла вона мене.

- Принесла.

- Яку?

- Тургенєва.

- А, Тургенєва... - протягла вона апатично.

- Простіть, справді, я повинна була б думати, що, може ж, ви його недавно перечитували.

- Перечитувала? Ні, я його не читала. У нас "класиків" проходили тільки до Пушкіна. Правда, в хрестоматії було там щось, "Бежин луг", здається, і ще не пам'ятаю що... так, дитяче... А се, що ви принесли, інтересне?

- Не знаю, як вам здається.

- Ну, читайте, побачимо.

Я розгорнула книжку і прочитала епіграф.

Счастливые годы, веселые дни,

Как вешние воды, умчались они...

Алла Михайлівна поправила подушку і лягла вигідніше.

Прочитавши перших дві-три сторінки, я спинилась, щоб одвести голос, і почула голосне мірне дихання Алли Михайлівни, - вона спала, підклавши руку під щоку; з-під подушки виглядала клинчиком червоняста обложка "Amour moderne"...

Алла Михайлівна швидко поправлялась, тільки ще не виходила на місто. Вона частенько присилала мені записки, просячи одвідати її. В записках завжди були скарги на невітську нудоту, і справді видко було, що панночка нудилась: в рухах її пробивалась апатія, в голосі нервовість. Розмова її часто переривалась позіханням. Часто ми просиджували цілі години мовчки над яким-небудь шиттям. Навіть в убранні Алли Михайлівни з'явилась небалість, вона все більше ходила в пеньюарі і покинула завивати волосся.

Тим-то я трохи здивувалась, коли застала її одного разу перед дзеркалом, чепурну, завиту. Вона припудрювалась, повертаючи голову то в сей, то в той бік, як горобчик.

Побачивши мене, вона схопилась і жваво покликнула:

- Ах, "милая"! от добре, що ви прийшли, я вам покажу свої обновки! Се мені мама прислала сьогодні. Дивіться! Та де ж се вони? Настасія Іллінічна! Десь чорт ухопив мої обновки!

- Ну, ну, вже знов споминаєте погань, прости господи! - воркотіла бабуса, але видно, що вона тішилась поворотом доброго настрою у своєї панночки.

Настасія Іллінічна дістала з комода старанно зложені речі: блузки, стрічки,

кружево, новий купальний костюм і т. ін. Алла Михайлівна тішилась тим усім, як дитина.

- Ах, просто Москвою запахло! Се все з Кузнецького моста!.. І якби ви бачили того, хто привіз сеє все!

- А хто ж привіз?

- "Малиновый чертенок"! - панночка залилась сміхом. - От не сподівалась я його тут бачити і, правду кажучи, було зовсім забула про нього. Я його знала юнкером, такий він був незграбний, смішний, на устрицю схожий. А тепер - дивлюсь: гвардієць, форма "с иголки", *fichu turlutu-tu!* Куди, куди! Мені тільки досадно, що він мене застав такою шлиндою [нетіпанкою], в капоті, нечесану. Ну, нічого, він ще зайде за мною, щоб іти на лотерею, тут ми йому не ту музику покажем! - вона моргнула і знов засміялась.

Я завважила їй, що давно вже не бачила її такою веселою.

- А що мені? Не жалобу ж мені надівати. *Plaisir passé, joujou cassé!* Будем клин клином вибивать.

Эх, жги, говори, говори!

Ух!.. Скажіть, ви були коли-небудь закохані?.. Ха-ха-ха! Як ви зараз їжаком настобурчуєтесь! Ха-ха-ха, як се забавно... Ну, то скажіть принаймні, які вам більше подобаються, брюнети чи блондини? Мені блондини - тепер!.. Слухайте, чого ви на мене так дивитесь?

Я не знала, що їй сказати, і мовчала. Алла Михайлівна насупилась.

- Я бачу, що вас шокірують мої манери. Що ж, я не англічанка і - не риба. Тільки вже й я не знаю, чи то дуже ввічливо показувати людині, що вважаєш її "блаженненькою" [Ідіоткою, дурнуватою (народний московський вираз)].

- Алло Михайлівно, - запротестувала я, але вона перебила мене:

- Ах, нема чого, краще "на чистоту". Я не така дурна, теж розумію. І, правду кажучи, мене починає дразнити *votre petit air de soeur grise*.

- Алло Михайлівно! - почала я, і мене саму вразив різкий тон голосу мого. - Я, властиво, не розумію, чого вам треба від мене?

- А того, що я ненавиджу скритності і контрадансів. Я була з вами така щира.

- На те була ваша воля...

- Себто ви хочете сказати, що мене ніхто за язик не тяг... Але я була така одинока...

- Себто "на безлюдді"? Ну, значить, ми поквитались компліментами.

Я чула, що трачу владу над своїм голосом і тоном.

- Не в компліментах діло... Я тільки хочу, аби ви знали, що я помічаю, як ви корчите з себе *miss Forster*.

- Що таке?

- Так, здається, звалась та англічанка, що поїхала до якутів? "Утешительница прокаженных"! Вона ще в Москві гроші збирала на церкву для них. Напевне, і вона їм духовно-моральні книжки читала... Все ж таки нехай і вони послухають...

- Коли не заснуть! - перебила я.

- Іменно, коли не заснуть! - підхопила Алла Михайлівна. - Що ж робить, "куда нам, дуракам, чай п'ють"! Море, поезія, природа, ідеї...

- Ми з вами, скільки пам'ятаю, ні про які ідеї не говорили.

- О, звичайно! "Не мечите бисеру перед свиньями!"

- Або, як у нас кажуть: "Шкода мову псувати!" - зірвалось у мене.

- Что вы?

Я не повторила і спустила очі додолу, бо чула, що у мене був "темний погляд", повний непримиримого, фатального антагонізму...

Всю хвилину в сусідній хаті почувся чийсь голос і бренькіт шпор.

- До вас гості, - сказала я, - прощайте.

- Прощайте! - відказала Алла Михайлівна і повернулась до дзеркала.

Я вийшла.

Проходячи сусідню хату, я побачила молодого офіцера в гвардійській формі; він стояв коло вікна, заложивши руки за спину, мені видко було тільки його потилицю з проділом. Він оглянувся на мене, але зараз же повернувся знов до вікна.

Прудкою ходою пройшла я через сад і подалась вулицею навмання, сама не знаючи, куди я йду. Мені було досадно і на себе, і на Аллу Михайлівну; ця розмова лишила в мені якийсь гіркий несмак; але миритись, брати назад свої слова у мене не було бажання. Те, що межі нами зайшло, не було непорозумінням, я се почувала, мені тільки хотілось, щоб воно скоріше стало пережитим і забутим фактом.

Блукаючи вулицями, я дійшла до міського саду. Там, коло брами, висіли анонси про лотерею, що мала відбутися того ж дня тут у саду. Публіка вже сходилась, і музиканти сиділи на своїх місцях в оркестровій будці. Я й собі замішалась у щільну юрбу, - хотілося розбити чим-небудь свої враження.

В саду було тісно. Ятки, побудовані навмисне для лотереї і добродійного базару, звужували і без того не дуже широкі алеї, люди ходили парами і гуртами, штовхаючи мимохідь одні одних. Юрба розбила ногами грубий морський пісок, так що жовтувата курява здіймалась в повітрі і колихалась над головами в яскравих капелюшках, в ясних шапках та брилях і в чорних циліндрах. В алеях було душно, хоч, властиво, спека вже спала, бо сонце схилялось за гори. Запах від квіток, пахощі від туалетів і хусточок, газ від ліхтарень, що сьогодні для параду були зарані запалені, пах кипарисової живиці і курява, - все те мішалось і робило повітря важким, немов напоєним хлороформом. І люди були немов наркотизовані, - вони ходили від ятки до ятки, брали білети, вибирали премії, обкидали один одного паперовою січкою, тими ялтинськими "конфетті", але все якось мляво, неживо. Інші сиділи на лавках, розглядали публіку, деякі дами були в діамантах, декольтировані, мов на бал, з неймовірними куафюрами і капелюхами, вони робили жести, усміхались, але чогось здавалось, що то не живі люди, але воскові штучні фігури. Над усім панував якийсь примус, немов сон, так і здавалось, що от-от сі люди позіхнуть, протруть очі, здивовано глянуть один на одного і розійдуться.

Але ні, музика вдарила, юрба стрепенулась, та не розійшлась, а тільки заходила

швидше, паперова січка замигтіла барвистою метелицею, колеса з лотерейними білетами закрутились, як млинки. Гамір людських голосів змагався з музикою. Стало ще тісніше, якось паморочно... Я сіла на перше місце, яке трапилось. Коло мене сиділи якісь дами, одна в жовтогарячому убранні, і волосся у неї було подібної барви. Поруч із нею був пан, – то був Анатоль. Дама голосно з ним розмовляла по-французьки грубим контральто, з вульгарним, але чисто французьким акцентом, називаючи свого кавалера *monsieur Toto*. Вона заставляла його купувати лотерейні білети, квітки, скойки і т. ін. у кожної панночки, що проходила з кошиком або з колесом повз нашу лавку. *Monsieur Toto* купував білети, і квітки, і скойки, але мав при тому досить маркітну міну... Від брами до павільйону з музикою прибували все нові гурти людей. В одному гурті блиснули ясні гудзики та еполети і залунав дзвінкий сміх. Я відразу пізнала сміх Алли Михайлівни. Вона йшла під руку з гвардійцем, убрана в блакитну прозорчасту сукню, на голові мала білий капелюшок, легкий, мов пушинка. Очі у обох грали, усміхи цвіли. Офіцер ніс у другій руці її білу пелеринку і злегка помахував нею, він теж усміхався і заглядав їй в очі; вона часом спинялась, віддалялась трохи від свого кавалера, з веселим сміхом відхиляла голову, її струнка постать колихалась, потім вона з грацією котенятка знов наближалась до нього. Видно було, що вони вже добре познайомились і порозумілись.

Проходячи коло Анатolia, вона підвела голову і глянула на нього, згорда прижмурившись. Анатоль поспішно зняв шапку.

Гвардієць нахилився до Алли Михайлівни, як видно, щось питаючи.

– Ні, я не знаю сього пана, він, певне, помиливсь, – відказала вона голосно, хитнувши головою, так що блакитні високі квітки заколихались на капелюшку.

Пара проминула, за нею ішли другі пари, з подібними жестами, з подібним сміхом... Часто сміх той перебивався кашлем, а очі свіtilись і обличчя палали – може, від веселощів, може, від задухи, а може – від сухот? Се ж була курортна публіка. Вона прибула сюди, щоб залишити морю і горам свої болі, щоб визволитись від своїх недугів. Чи визволиться ж? і що визволить її?

Я протовпилась крізь ту щільну юрбу і вийшла на набережну, потім на сквер. І там було людно, але вже не так тісно, як у саду. Свіжий вітрець подихав і коливав біля причалу човни з вітрилами. По затоці снували байдарки, оддалік білили фелюки [турецькі кораблі], мов зграя лебедів, тихо плинучи вгору до горизонту, немов розтаючи. І мені забажалось поплисти за ними услід.

Я найняла собі човна з вітрилом.

– Куди ж правити? – спитав гребець.

– Просто так, – і я показала рукою на горизонт. Вітрило надулось, хвиля загомоніла, і човен помчав прудко, мов чайка морська; перелетів затоку, поминув мол і загойдався широкими розмахами. Се ми виїхали "на чисте", як кажуть моряки. Править не треба було: вітер і хвиля гнали сами. Човен то здіймався високо, то спускався низько, м'яко і лагідно перебираючись з хвилі на хвилю. Я дивилась на берег, на місто: за кожним рухом човна воно немов коливалось, так, мов посидало прощання. І сонце прощалося:

від берега бігли до нас червоні тремтячі стрічки, вони миготіли, мов язика пожежі, на темних зелених хвилях. Вкупі з ними тремтіла і тінь від узгір'я, вона немов доганяла нас...

Я довго залишалась на морі. Вже й смеркання згасло і темна ніч розкинула своє шатро над морем.

- Темна ніч - море буде горіти [горінням моря матроси в Криму звуть відомий феномен фосфоресценції моря], - сказав матрос.

І справді, за стерном затремтіла блакитна фосфорична смуга, весла кресали огонь. Я набрала рукою води, підкинула вгору, і блиснув фантастичний фонтан холодного вогню. Дельфіни плескались, збивали на чорній воді гейзери світла. Летючі зорі падали в море. Берега було не видно в темряві, тільки далеко-далеко горіла громадка вогнів, мов стожар. Глибоке небо немов промовляло до моря огнисті слова, а море співало урочистій ночі свою могутню, величну, вічну поему.

[Київ, 19.11.1898 р.]